

Moreel beraad in het licht van sociale rechtvaardigheid

door
Fons Klaase

Sociale rechtvaardigheid is een belangrijke waarde in het sociaal werk. Het naleven van deze waarde vraagt van sociaal werkers dat zij mogelijk sociaal onrecht herkennen en aan de orde stellen. Dit onrecht is alleen niet altijd even duidelijk of herkenbaar. Het zit bijvoorbeeld ook in de categoriserende taal die sociaal werkers gebruiken om over hun cliënten te spreken. Hiervoor ontwikkelde Fons Klaase een nieuwe vorm van moreel beraad.

H

Het sociaal werk komt op voor mensen die moeite hebben om zich staande te houden in het leven en adequaat te functioneren in een samenleving die complex is (Van Ewijk, 2010).

Goed sociaal werk houdt dan ook rekening met de persoonlijke kwetsbaarheid van mensen met weinig hulpbronnen én heeft oog voor de mogelijkheid dat het niet alleen aan hen als individu ligt, maar ook aan sociale uitsluiting, aan het onrecht dat hen is of wordt aangedaan, aan de beperkte hoeveelheid kansen die ze – vaak in schril contrast met de ideologie van de gelijke kansen – feitelijk in hun leven hebben en hebben gehad.

Impliciete normativiteit

Het is dan ook van belang dat sociaal werkers zaken signaleren waar hun cliënten last van hebben: knelpunten, misstanden, tekorten, onrechtvaardigheden. Naast deze belangrijke signaleringstaak zouden sociaal werkers sociale rechtvaardigheid ook kunnen verbinden met de manier waarop zij cliënten begeleiden (Klaase, 2017). En dan gaat het er niet om sociaal onrecht aan de kaak te stellen, maar om oog te hebben voor mogelijk sociaal onrecht als – onbedoeld en ongewild – gevolg van het eigen agogisch handelen. Onrecht dat kan ontstaan door het hanteren van bepaalde vanzelfsprekendheden en impliciete normativiteit.

Wordt een cliënt bijvoorbeeld recht gedaan of juist onrecht aangedaan, als hij als ‘kwetsbaar’ of ‘beperkt zelfredzaam’ wordt gecategoriseerd?

Tijdens een werkoverleg bespreekt een sociaal werker haar cliënt meneer Nicholson. Zij heeft hem vorige week een voorstel gedaan dat volgens haar en haar collega's redelijk is. Hij verzet zich daar echter heftig tegen en volgens haar vertoont hij op dit punt veel weerstand. Vanuit zorg én begrip voor hem zegt zij: 'Meneer Nicholson is een tamelijk kwetsbaar iemand. Dat hij zich zo verzet, begrijp ik wel en is ook wel logisch, want voor hem is elke verandering moeilijk!'

Niet waardenvrij

Sociaal werkers spreken in het algemeen op humane, zorgzame, begripvolle wijze over hun cliënten. Voor hen kan het ook logisch en vanzelfsprekend zijn om over ‘weerstand’ te spreken als een ‘kwetsbare’ cliënt op een naar hun idee al te heftige, onredelijke manier reageert op een redelijk voorstel. Ook het gebruik van categoriserende termen als ‘beperkt zelfredzaam’, ‘vermijdingsgedrag’, ‘sociale angst’, ‘gebrekkige impulsregulatie’, ‘gebrek aan zelfinzicht of ziekte-inzicht’, autisme en ADHD is

vaak vanzelfsprekend. Daardoor lijken zij alleen te beschrijven wat er (mogelijk) aan de hand is, te verwijzen naar feiten over cliënten. Maar zulke termen beschrijven niet op neutrale, waarde vrije wijze mensen en hun gedrag, maar verwijzen naar een verondersteld tekort. Zo beschouwt de begeleider van meneer Nicholson hem als 'kwetsbaar'. En met het gebruik van de term 'weerstand' duidt zij op een psychologiserende wijze diens heftige reactie als het veronderstelde onvermogen om met veranderingen om te gaan. Termen als weerstand, kwetsbaarheid of beperkt zelfredzaam houden ons een beeld voor van wat wel en niet goed, geslaagd, redelijk, verstandig, verantwoord gedrag, volwaardig leven en samenleven zou zijn. Die 'feiten' over meneer Nicholson zijn dus niet waardevrij, maar normatief geladen. De term 'normativiteit' verwijst naar de normen die gebruikt worden om vast te stellen in hoeverre gedrag dat iemand laat zien, normaal is of juist niet. Stel dat iemand heel hard wegrent als er een loslopende leeuw op haar afkomt; zoiets benoemen we doorgaans niet als 'vermijdingsgedrag'. We beschouwen het als een normale, logische, verstandige en gezonde reactie. Stel echter dat een cliënt stelselmatig en zonder duidelijke argumentatie weigert contact op te nemen met zijn moeder die hij na hevige ruzies al meer dan tien jaar niet meer gezien heeft; dergelijk gedrag kan worden benoemd als 'vermijdingsgedrag'. De normativiteit van zo'n categoriserende term wordt meestal niet expliciet aan de orde gesteld. Toch loopt zij wel impliciet mee met het begeleidingstraject van cliënten. De vraag is nu hoe dergelijke impliciete normativiteit zichtbaar en bespreekbaar gemaakt zou kunnen worden.

(H)erkenning van sociaal onrecht

Categoriserende termen zijn dus normatief geladen. Daarom ook is de vraag naar bijvoorbeeld kwetsbaarheid niet in de eerste plaats een cognitieve, maar een normatieve vraag: in hoeverre wordt bijvoorbeeld een cliënt met schulden recht gedaan

dan wel onrecht aangedaan, als deze schuldenproblematiek herleid wordt tot diens veronderstelde 'kwetsbaarheid', zijn veronderstelde onvermogen om 'verantwoord' met geld om te gaan? In hoeverre komt de cliënt binnen een hierdoor geïndividualiseerd schuldhulpverleningstraject voldoende tot zijn recht? Zou het goed werk zijn om deze cliënt bijvoorbeeld niet te bevestigen in een individualiserend zelfbeeld waarin hij zichzelf als voornaamste oorzaak van deze problematiek ziet, maar hem een zelfbeeld aan te reiken waarin ook plaats is voor mogelijk sociaal onrecht dat hem wordt aangedaan? Alleen al een dergelijke erkenning kan voor mensen vaak van levensbelang zijn. En zo zou de term 'slachtoffer', die in agogische zin een negatieve, afwijzende betekenis heeft, weer in ere hersteld kunnen worden in zijn positieve, erkennende betekenis. Bij een methodische benadering als 'Bindkracht in armoede' (in lijn met empowerment) speelt een dergelijke erkenning een essentiële rol in de hulpverlening (Driessens, 2006).

Parrèsia

Terug naar meneer Nicholson. Zijn verzet zou op twee manieren geduid kunnen worden: (1) hij verzet zich heftig, doordat hij weerstand heeft, (2) hij verzet zich heftig, omdat hij het er niet mee eens is. Wordt hij recht gedaan door hem (vooral) te benaderen als iemand met weerstand? Of wordt hem juist recht gedaan door hem (vooral) te zien als iemand met een eigenzinnige opvatting? Of zou zijn begeleider aan beide benaderingen recht moeten doen? Zo ja, hoe ziet dat er concreet uit? Voor het sociaal functioneren in de huidige samenleving is het belangrijk dat iemand zich beheerst, helder, in taal, op rustige toon en met een rustige lichaamshouding weet uit te drukken. Sociaal werkers hebben echter te maken met mensen die niet goed in staat zijn om hun wrevel en onvrede op deze 'beschaafde' manier te uiten. Misschien stond meneer Nicholson wel te schreeuwen en heeft hij een deur ingetrapt. Hij loopt dan ook het risico dat zijn sociaal werker wel begrip voor zijn verzet heeft, maar hem zelf nauwelijks begrijpt. Mede op basis van de theorie van de Franse filosoof Michel Foucault (2011) over parrèsia (het openhartig, waarachtig, vrijmoedig, risicovol tegenspreken) heb ik de socratisch-parrèsiasische werkwijze ontwikkeld om dergelijke normatieve vragen aan de orde te stellen. Deze werkwijze heeft vier belangrijke aandachtspunten:

1. *Professionele moed om aan te spreken en zich te laten aanspreken*
De aanleiding voor een dergelijk moreel beraad kan een concrete casus zijn, zoals die over me- >>

neer Nicholson. Dit beraad zou kunnen starten op het moment dat een van de collega's – vanuit haar gevoel voor sociaal onrecht én vanuit het besef van haar eigen niet-weten omtrent die wetenschappelijke categorisering – de vanzelfsprekendheden rondom zo'n begrip als weerstand durft te doorbreken en de professionele moed heeft om te vragen: is het wel terecht om zijn heftige verzet te bestempelen als weerstand? En wat bedoelen we eigenlijk met 'weerstand'?

2. *Het socratisch uitvragen*

Als het lukt om collega's op dit punt aan te spreken, is het vervolgens van belang om met elkaar helder te krijgen dat een term als 'weerstand' normatief geladen is. Dat gebeurt door het socratisch uitvragen van het begrip. Deelnemers wordt gevraagd om aan de hand van concrete voorbeelden aan te geven wanneer het voor hen duidelijk is dat er bij iemand sprake is van weerstand of juist niet. Vervolgens is de vraag waarom dat voor hen duidelijk is. Wat is precies het verschil tussen de ene en de andere situatie? En wat verstaan zij zelf onder 'weerstand'? Zo zal steeds duidelijker worden dat het niet lukt om deze term te definiëren zonder gebruik te maken van *normerende kwalificaties*. En wat hier geldt voor 'weerstand', geldt ook voor andere categoriserende termen.

3. *Normatief-narratieve leerprocessen aan de hand van concrete praktijkproblemen*

De vraag over weerstand blijkt dus niet in de eerste plaats een kennisvraag te zijn, maar een *normatieve vraag*: in hoeverre wordt een cliënt recht gedaan dan wel onrecht aangedaan door zijn of haar heftige verzet (vooral) te zien als een teken van weerstand? Deelnemers hebben op dit moment een met elkaar gedeeld besef dat zij niet goed weten wanneer de term weerstand terecht gebruikt kan worden. Dit besef stelt hen in staat om *gezamenlijk* te leren en verder te komen met de vraag wat goed sociaal werk in dergelijke situaties zou zijn. Dit leren is *narratief* van aard, het is leren aan de hand van de concrete praktijkverhalen die zij elkaar vertellen over hun eigen manier van werken bij dergelijke kwesties en over hun ervaringen daarmee. Narratieven zijn niet neutraal, maar *normatief geladen*. In hun verhalen drukken sociaal werkers immers heel concreet uit hoe zij hun eigen werk ervaren en vanuit welke waarden en waardenoriëntaties – visies op mens en maatschappij, ideeën over het goede leven – zij daar betekenis aan geven. Deze zijn soms expliciet in hun verhalen terug te vinden. Vaak echter

schemeren zij hier als het ware doorheen. Om tot een *gezamenlijk* leren te komen is het dan ook zaak om elkaars verhalen op twee manieren te bevragen: *empathisch* en *kritisch*. Empathisch bevragen is erop gericht om zo goed mogelijk te leren begrijpen hoe iemand het eigen werk verstaat, wat zijn of haar *zelfbegrip* hierover is en welke expliciete én impliciete vooronderstellingen hierbij een rol spelen. Het kritisch bevragen heeft als doel om dit zelfbegrip zelf tegen het licht te houden en aan de orde te stellen.

4. *Doel van dit moreel beraad*

Een concrete casus kan de aanleiding zijn voor dit moreel beraad. Maar het is niet gericht op het vinden van oplossingen of het geven van adviezen in zo'n concrete situatie. Ook is het doel niet zozeer het formuleren van algemene richtlijnen, voorschriften of protocollen voor goed sociaal werk. Het doel is het met elkaar ontwikkelen van leerzame, inspirerende, veelbelovende, bemoedigende, maar ook ontmoedigende praktijkverhalen, anekdotes, metaforen, beelden, goede, maar ook slechte voorbeelden. Deze verhalen kunnen sociaal werkers inspireren en richting geven. Aan de hand van deze verhalen zouden zij een rijkere taal kunnen ontwikkelen, een rijkere manier om cliëntenproblematiek te beschrijven. Zo ontstaan vanzelf ook nieuwe perspectieven en alternatieve handelingsmogelijkheden. En zo zouden zij met elkaar een *narratief rijkere werkomgeving* kunnen creëren waarin met elkaar gestreefd wordt naar goed sociaal werk in het licht van sociale rechtvaardigheid. ●

Fons Klaase is filosoof en werkte als docent in het hbo-Social Work. In 2017 verscheen zijn proefschrift 'Professionele moed in het sociaal werk. Over sociale rechtvaardigheid, agogisch vakmanschap & het parrèsiasisch èthos'. Hij verzorgt een post-hbo training over de socra-tisch-parrèsiasische werkwijze aan de Academy van hogeschool Inholland te Amsterdam.

Bronnen

- Driessens, K. & Van Regenmortel, T. (2006). *Bindkracht in armoede. Leefwereld en hulpverlening*. Leuven: Lannoo-Campus.
- Ewijk, H. van (2010). *Maatschappelijk werk in een sociaal gevoelige tijd*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Foucault, M. (2011). *De moed tot waarheid. Het bestuur van zichzelf en de anderen II. Colleges aan het Collège de France (1983-1984)*. Amsterdam: Boom.
- Klaase, F. (2017). *Professionele moed in het sociaal werk. Over sociale rechtvaardigheid, agogisch vakmanschap & het parrèsiasisch èthos*. Delft: Uitgeverij Eburon.